

Mart Laar, Lauri Vahtre

# EESTI AJALUGU I GÜMNAASIUMILE

▼maurus

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning Haridus- ja Teadusministri poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

Lauri Vahtre, Mart Laar

### **Eesti ajalugu, I osa. Gümnaasiumiõpik**

Retsenseerinud Toomas Hiio, Tiiu Laan, Mann Loper

Toimetanud Tarvo Siilaberg

Keeletoimetanud Piret Pöldver

Kujundanud Heisi Väljak

Kaardid ja skeemid joonistanud Heisi Väljak

Küsimused koostanud Madis Somelar

Fotod ja illustratsioonid

Urmas Nemvalts (10–11, 58–59, 154–155). Mauruse pildikogu (139, 144, 145, 148, 149 ülal, 201 kõik Tarvo Siilaberg). Shutterstock (12, 13, 14–15, 16, 35 all, 43, 68, 69 ülal, 102–103, 122, 126, 127, 146, 147, 158, 174, 176 all 181, 182–183, 190). Corbis/Scanpix (19, 27, 36, 137 Kaarel Tigas, 121 ülal). Wikimedia Commons (22, 23, 31, 34, 37, 38–39, 41, 43, 44, 45, 49, 50–51, 52, 56, 61, 62, 64, 66, 67, 70, 76, 78, 82, 84, 88, 93, 95, 99, 107, 108, 111, 112–113 all, 115, 117, 120–121, 124, 128, 129, 130, 133, 140, 149, 150, 151, 152–153, 157, 160, 162, 163, 166, 168, 169, 173, 175, 176 ülal, 180, 184, 185, 187, 188, 189, 192, 194, 195, 196, 199, 200). Rahvusarhiiv (100, 123), Peeter Kraas (19, 21, 23, 25, 26, 28, 85), Tallinna Linnaarhiiv (98 Ervin Sestverk, 136). Tõnno Jonuks (24), Mirja Ots (32), Jaanus Valt (32), Viire Pajuste (35 ülal), Jana Ratas (46), Marju Kõivupuu (54), Ott Kangilaski pärijad (75, 87), Juhan Püttsepa pärijad (80), Mari Kaljuste (91, 134–135), Ain Mäesalu (112 ülal), Anne Kivi (142–143).

Järgnevate kaartide puhul on eeskujuna kasutatud Regio kaarte 2000. aastal ilmunud Ajaloo atlasest gümnaasiumile (atlase peatoimetaja Leida Lepik, Eesti ajaloo kaartide toimetaja-kartograaf Triin Laur, koostaja Terje Hallik, konsultandid Anti Selart ja Eero Medijainen): lk 18 (kaart nr 3, lk 5), lk 48 (kaart nr 6, lk 6), lk 106 (kaart nr 12, lk 10), lk 156 (kaart nr 11, lk 9), lk 172 (kaart nr 13 lk 10; kaart nr 14, lk 11), lk 186 (kaart nr 15, lk 11).

Kirjastus on püüdnud ühendust saada kõigi illustratsioonide autorite või nende volitatud esindajatega. Palume neil, kellega me pole ühendust saanud, pöörduda kirjastuse Maurus poole.

ISBN 978-9916-663-55-4

Autoriõigus: Lauri Vahtre, Mart Laar, Maurus Kirjastus OÜ, 2014.

Parandatud ja täiendatud trükk 2022.

Tartu mnt 74, Tallinn 10144, telefon 5919 6117

[www.kirjastusmaurus.ee](http://www.kirjastusmaurus.ee)

[tellimine@kirjastusmaurus.ee](mailto:tellimine@kirjastusmaurus.ee)

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.



## Sisukord

Autoritelt 8

**I Esiaeg** 11

Sissejuhatus. Ajaloo algus 12

1.1. Kiviaeg 18

1.2. Pronksiaeg ja rauaaja algus 24

1.3. Kirjutatud ajaloo koidikul 30

1.4. Ring Eesti ümber tõmbub koomale 38

1.5. Eesti ja eestlased muinasaja lõpul 44

1.6. Muinasusund ja maailmapilt 52

**II Keskaeg** 59

Sissejuhatus. Euroopa keskaeg 60

2.1. Ristisõda Läänemere idakaldal 64

2.2. Muistse vabadusvõitluse algus 72

2.3. Pööre muistses vabadusvõitluses 78

2.4. Eestlaste ülestõus ja muistse vabadusvõitluse lõpp 84

2.5. Esimene sajand võõra võimu all 90

2.6. Põlisrahvas ja võõrvõimud 13. sajandil 96

2.7. Jüriöö ülestõus	102
2.8. Elukorraldus Vana-Liivimaal	108
2.9. Majandus Vana-Liivimaal	114
2.10. Linnad keskajal	120
2.11. Poliitika Vana-Liivimaal	126
2.12. Eestlased keskajal	132
2.13. Vaimuelu	138
2.14. Arhitektuur ja kunst	144
<b>III Keskajast uusaega</b>	<b>155</b>
3.1. Vana-Liivimaa loojanguaeg	156
3.2. Usupuhastus Liivimaal	162
3.3. Liivi sõja eellugu	168
3.4. Liivi sõja algus	174
3.5. Liivi sõja lõpp	180
3.6. Eesti kolme kuninga võimu all	186
3.7. Poola-Rootsi sõjad	192
3.8. Üleminekuaja kultuuriloolisest tähendusest	198
Isikunimede indeks	204
Mõistesõnastik	206

## AUTORITELT

Asudes õppima Eesti ajalugu, peame endale esitama kõigepealt küsimuse, kas see, millega meil tegemist tuleb, on ühe konkreetse maa-ala või ühe konkreetse rahva ajalugu. Ehk siis: kas meie ees seisab Eesti või eestlaste ajalugu.

Sarnase küsimuse on pidanud endale esitama kõigi rahvaste kooliõpikute ja muudugi ka akadeemiliste ajalookäsitluste autorid. Ning kõik nad on püüdnud seda küsimust lahendada mingi kompromissi abil, olemata järgalt kinni puhtgeograafilises või puhtetnilises lähenemisviisis. Ikka on jälgitud kirjeldatava rahva tegevust ka väljaspool oma põhiterritooriumi, teisalt aga pole unustatud selsinasel maa-alal elanud, elavaid või läbi rännanud teisi rahvaid.

Sellisel kompromissitaotlusel on mõjuvad põhjused. Nimelt viiks ükskõik kumma printsipi järjekindel järgimine absurdini. Kui rakendada puhtalt geograafilist lähenemist, siis saaksime otsekui fikseeritud turvakaameraga ülesvõetud ajaloo, mis näeb vaid teatud territooriumi ja mille huvi oma vaateväljas tegutsevate inimeste vastu lõpeb hetkel, mil nad kaamerasilma ulatusest väljuvad. Selline ajalugu pole huvitav ega õpetlik, jättes piltlikult öeldes seletamata, miks tuldi ja miks mindi, mis oli enne ja mis sai pärast.

Teiseks tekiks küsimus, miks on „kaamera“ vaateväljaks üldse valitud just see territoorium. Põhjendus, et selle määrab ära meie riigipiir, ei ütleks midagi. Riigipiir, vähemalt Eesti oma, on ju ise kujunenud – vähemalt üldjoontes – vastavalt eesti rahva asualale teatud ajaloolisel hetkel. Järelikult tuleks ajaloo kandjaks pidada just rahvast, teatavat omavalhel ühendatud ja ennast kultuurilises mõttes taasloovat inimeste kogumit, keda ühendavad mitmesugused kultuurilised ja majanduslikud sidemed. Need sidemed ja suhtlus moodustavad vaimse süsteemi, mida võib nimetada ühiseks kultuuriväljaks või kultuuriruumiks. Tõsi, selle integreeritud inimkogumi asuala elutingimused, maastik, ilmastik jms mõjutavad vastavat kultuurivälja oluliselt, kuid ei loo seda alusmüürist peale. Mitte Eesti territoorium ei ole siin elavaid inimesi kujundanud eesti rahvaks, vaid eesti rahvas on teatud territooriumile andnud piirid ja nime. Rahvas võib isegi lahkuda, säilitades oma identiteedi ja järjepidevuse, kuid Eesti territoorium sel juhul samasugust uut eesti rahvast ei sünnita. Veel selgemalt kui eestlaste puhul avaldub geograafilise



printsibi vigasus mõne teise rahva puhul. Näiteks kreeklaste ja armeenlaste ajalugu on väga suurel määral kulgenud väljaspool nüüdse Kreeka ja Armeenia riigipiiri ning seda osa nende ajaloost maha vaikida oleks veider kui mitte võimatu.

Ent ka ainult rahvuse, antud juhul eestlaste jälgimine oleks ühekülgne ja petlik, ühe rakursi peame siiski reserveerima ka turvakaamerale. Kõigepealt, nagu öeldud, tuleb arvestada geograafiliste ja kliimatingimuste mõju mis tahes rahva kultuurivälja kujunemisele ja arengule. Eestlased ei oleks need, kes nad praegu on, kui meid ei oleks aastatuhandeid vorminud meie metsad, sood, põllud, madal päikesekaar, vihmased sügised ja lumised talved. Ning kahtlemata meri, mis taandudes jättis osa merepõhja meile, et sellest võiks saada Eesti, teise osa aga jättis enda valdusse, et võiksime olla mereäärne rahvas. Teiseks, mis veelgi olulisem, eestlaste ajalugu on oluliselt kujundanud mitmed teised rahvad, eeskätt muidugi sakslased ja venelased, kelle mõju on mõnel puhul olnud lausa määrav. Aga ka rootslastest, poolakatest jt ei saa me eestlaste ajalugu tundma õppides mööda minna. Need rahvad on meid mõjutanud nii otse kui ka kaude, see tähendab – nii võõrastes pealinnades tehtud otsuste kaudu kui ka siin, kohapeal elavate inimeste kaudu, kes olid osalt omaette rahvakillud, osalt aga jätkuvalt oma suure rahvakehandi osad ja vastava kultuurivälja asukad (nt baltisakslased või rannarootslased).

Eelöeldut arvestades näevad käesoleva õpiku autorid Eesti ajaloo teljena eeskätt eesti rahva, st järjepidevat eesti kultuurivälja kandnud inimkoosluse ajalugu kõigis tema muutumistes. Kuid tähelepanu alt ei jää välja ka teised eestlasi mõjutanud ja kujundanud kultuuriväljad ning Eestisse asunud muud rahvad.

Paraku ei oska me arvata, kuna või kus kujunes välja see kultuuriväli, mis on järjepidevalt kandunud tänapäeva ja mille materiaalsel kehastust me tunneme eesti rahva nime all. Võib-olla palju tuhandeid aastaid tagasi väljaspool Eestit, aga võib-olla ka Eestis – ja jääb ka võimalus, et siiski mitte palju tuhandeid, vaid kõigest tuhat või paar tuhat aastat tagasi siinsamas. Me ei tea tolaeagsetest kultuuriväljadest üldse kuigi palju. Selle põneva teadmatusse tõttu peame Eesti kõige vanemat ajalugu käsitledes alustama siiski fikseeritud vaatest tänapäeva Eesti territooriumile, et hiljem seada vaatluse keskmesse juba rahvas kui kultuurivälja kandja.







I ESIAEG



## SISSEJUHATUS. AJALOO ALGUS



Peter Andrews,  
Chris Stringer.  
Evolutsioon. Inim-  
mese kujunemise  
lugu. Olion, 2006.

Tänapäeva inimene  
(homo sapiens)  
võrrelduna homo  
erectus'ega.

### Inimese kujunemine ja levik maailmas

Inimese kujunemise lugu nimetatakse **antropogenee-  
siks** ja praegu teadlaste käsutuses olev leiumaterjal näi-  
tab, et see algas **umbes 5 miljonit aastat tagasi**. 3,6 mil-  
joni aasta eest kõndisid meie eellased juba kahel jalal ja  
nende kehaehitus oli hämmastavalt „inimlik“. Meie eel-  
lasi, kes esimesena kahel jalal seisid ja kõndisid, nimeta-  
vad teadlased *Australopithecus*'teks. Nende järeltulijateks  
olid esimesed inimlased ehk **hominiidid** – esimesena  
*Homo habilis* (oskav inimene), kes ilmus ajaloolavale umbes  
2 miljonit aastat tagasi ja oskas valmistada juba tööriistu.

*Homo habilis*'e järeltulija *Homo erectus* rändas Aafrikast  
Euroopasse ja Aasiasse. Tema järeltulijateks olid Aafrika  
liinis 300 000 aastat tagasi kujunenud *Homo*  
*sapiens* (tark inimene) ja Euroopas *Homo neandert-*  
*halensis*. *Homo sapiens*'i väljaränne Ida-Aafrikast  
algas u 150 000 aasta eest, kui *Homo sapiens* jõudis  
Lähis-Itta, seejärel u 60 000 aasta eest Austraaliasse,



40 000 aasta eest Euroopasse, Siberisse ja Hiinasse ning u 15 000 kuni 35 000 aastat tagasi Ameerikasse. Euroopas ootas teda ees *Homo neanderthalis*, kes aga juba 15 000 aastat hiljem ehk 25 000 aastat tagasi inimliigina välja suri. Antropogeneesi kogupikkusega võrreldes toimus maailma asustamine *Homo sapiens*'i poolt alles hiljuti ja kiiresti ning välistest rassierinevustest hoolimata on inimkond geneetilises mõttes väga ühtne liik.

Nüüdisinimese Euroopasse saabudes valitses siin **jääaeg**, mis lõppes 10 000 kuni 15 000 aastat tagasi. Jää taandumine ja kliima soojenemine muutsid oluliselt elukeskkonda ja Euroopa piire ning põhjustasid rahvaste rändamist. Ka Eesti järjepidev asustus sai alguse alles tol perioodil. Euroopa kultuuri järjepideva arengu ajalugu ei ole mõeldav mitte miljonite ega sadade või kümnete tuhandete, vaid kõigest tuhandete aastatega.

## Kes mida uurib?

Suuremat osa antropogeneesist uurib **paleoantropoloogia**, kasutades erinevate teaduste nagu geoloogia, füüsika jt abi. Paleoantropoloogide peamiseks uurimisobjektiks on inimese eellaste kehaehitus ja sellega seonduv. 2 miljonit aastat tagasi võeti kasutusse algelised kivist tööriistad ja nende leiupaikade uurimisega tegeleb juba arheoloogia, vanemas osas koos paleoantropoloogiaga, alates nüüdisinimese tekkest iseseisvalt. **Arheoloogide** uurimisobjektiks on peamiselt maapõues säilivad muistised. Arheoloogia kätte jääb teatpulk kuni kirjalike mälestiste ilmumiseni Mesopotaamias ja Egiptuses 3000 aastat eKr, mil arheoloogide kõrvale astuvad tavalised **ajaloolased**. Sedamööda, kuidas uurimistöo tänapäevale lähemale nihkub, väheneb aineliste ja suureneb kirjalike ajalooallikate osatähtsus, seega väheneb ka arheoloogia osa. Kui näiteks tuhande aasta tagune Eesti on enam-vähem täiesti arheoloogide uurida, siis saja aasta taguse ajaloo uurimine vajab arheoloogide abi pigem erandjuhul.



*Gibraltari poolsaarelt leitud Homo neanderthalensis'e ehk neandertallase kolju vanuseks on paleoantropoloogid hinnanud 30 000 – 50 000 aastat.*



Toomas Karja-  
härm. *Oleviku  
minevikud. Argo,  
2010.*

## Ajaloo jaotamisest

**Arheoloogid** jaotavad ajaloo kolmeks peamiseks etapiks: kiviajaks, pronksiajaks ja rauaajaks. Sellest katab **kivi-aeg** lõviosa ehk mitu miljonit aastat ja jaguneb omakorda kolmeks: vanemaks, keskmiseks ja nooremaks kiviajaks ehk **paleoliitikumiks**, **mesoliitikumiks** ja **neoliitikumiks**. **Pronksiaeg** kestis vaid ligikaudu kaks tuhat aastat (pikkus varieerub piirkonniti) ja **rauaaja** kestus jääb samasse suurusjärku, kuigi selle kestuse pikkuse suhtes puudub siiani konsensus – nimelt pole selge, millal või kas üldse rauaaeg lõppes. Täiesti mõeldav on sellesse hõlmata ka tänapäev. Siin sõltub palju uuritava piirkonna eripäradest – kas me kõneleme Euroopa ajaloost, Vahemere maade ajaloost, Skandinaavia ajaloost, Eesti ajaloost vms.

**Ajaloolaste** jaotus on veidi teistsugune: kõigepealt pikk eelajalooline aeg ehk **esiaeg**, seejärel kirjalike allikatega kaetud nn **ajalooline aeg**, mis jaguneb kolmeks: **vanaaeg**, **keskaeg** ja **uusaeg**. Viimasele lisandub peamiselt 20. sajandit hõlmav **lähiajalugu**. Ajaloolaste arusaama järgi algas

Ka tänapäeval  
leidub rahvaid,  
kes elavad justkui  
kiviajas. 2011.  
aastal avastati üks  
selline hõim Bra-  
siilias, Amazonase  
jõgikonnas.



vanaaeg esimeste tsivilisatsioonide tekkega u 5000 aasta eest (siis tekkis ka kiri) ja kestis kuni Lääne-Rooma riigi kokkuvarisemiseni 5. sajandi lõpul. Järgnes keskaeg, mis kestis umbes tuhat aastat. Eri ajaloolased seovad keskaja lõpu küll erinevate aastaarvudega, kuid praegu levinuima arusaama kohaselt lõppes keskaeg 16.–17. sajandil Ameerika koloniseerimise, reformatsiooni ja esimeste rahvusriikide tekkega. Järgnenud uusaeg kestis Esimese maailmasõjani, mis selleks ajaks kujunenud maailmakorra segamini paiskas.

Oluline on meeles pidada, et kui paleoliitikumi algus kõrvale jätta, siis kajastavad kõik need **kronoloogilised** jaotused eeskätt Vahemere kultuuriareaali arenguetappe. Osaliseks erandiks on sumerite ajaloo algus Tigriise ja Eufrati vahel. Meil ei ole vanaaja-keskaja-uusaja jaotusega palju peale hakata Aafrika, Ameerika ega Austraalia ajaloo juures ning vaieldavaks jääb selline kronoloogia isegi India ja Hiina puhul. Seda nimetatakse Euroopa-keskseks ehk **europotsentristlikuks kronoloogiaks**.



*Paul Bahn.  
Põgus sissejuhatus. Arheoloogia.  
Kupar, 2002.*



Eesti ajaloo kronoloogiat võib nimetada Euroopa-põhise kronoloogia erikujuks.

Kuna viimane jääaeg mattis Eesti paksu jääkilbi alla, siis algab Eesti ajalugu keskmise kiviaja ehk **mesoliitikumiga**. Ehkki Vahemere ääres oli kohe algamas **neoliitikum**, peetakse Eestis neoliitikumi ja sellega kaasnevate nähtuste (savianumad, veidi hiljem viljelev majandus) alguseks mitu tuhat aastat hilisemat aega, 5. aastatuhandet eKr. Ka **pronksiaeg**, mis vanimates kultuurikolletes jõudis kätte juba 4. aastatuhande lõpul eKr, jõudis importriistade näol Eestisse hiljem, 1800. aasta paiku eKr ning kestis umbkaudu tuhat aastat, mil pronksi kõrvale ilmus ka raud. Sestpeale võime rääkida Eesti rauaajast, mis jaguneb kolmeks: **eelrooma rauaajaks** (5. sajand eKr – 1. sajand), **Rooma rauaajaks** (1.–5. sajand), ja **nooremaks rauaajaks** (5.–13. sajand).

Vahetult muistsele vabadusvõitlusele eelnenud ajajärku (11.–13. sajand) nimetatakse hilisrauaajaks, aga kõneldakse ka **muinasaja** lõpust või lõpusajandeist. Seda ajajärku on mõnikord nimetatud ka Eesti **viikingiajaks**.



Euroopa kontekstis peetakse viikingiajaks 8.–11. sajandit. Eesti viikingiaeg kestis kauem. Põhjus peitub selles, et Skandinaavias langes viikingiaja lõpp kokku ristiusustamise ja ühtsete riikide kujunemisega 11. sajandil, mis Eestis toimus kaks sajandit hiljem.

Võõrvallutus viis Eesti esiajast **keskaega**, mida on nimetatud ka orduaajaks või katoliku ajaks.

Eesti ajaloolise aja alguseks 13. sajandil oli Euroopa keskajast üle poole juba möödas ja nimetus muinaseestlased ei tähenda sugugi, et toonased eestlased oleksid olnud kuidagi muinasloomelised või vähem reaalsed kui näiteks need prantslased, kes 12. sajandil Pariisi Jumalaema kirikule nurgakivi panid, või need inglased, kes umbes samal ajal koos prints Johniga kuningas Richard Lõvisüdame vastu konspireerisid. Tegelikult on ju selge, et eestlane oli enne ristisõdijate saabumist sama tõeline ja elas koos teiste rahvastega juba ammu keskajas. Me võime koguni oletada, et mõni eesti mees käis 5. ja 13. sajandi vahel ära näiteks Roomas või sõdis kaasa mõnes (vara)keskaegses sõjas mõne hästituntud valitseja, näiteks Karl Suure (valitses 768–814) sõjaväes. Kuid lähemalt me sellest siiski ei tea ja alles keskaja lõpusajandid on veetnud Eesti kirjalike ajalooallikate valgusvihus.

Keskaeg kestis siin nagu mujal Euroopaski 16.–17. sajandini. Käesolevas õpikus on omaette perioodina esile toodud **üleminekupeerioid uusaega**, mil Eesti oli umbes 70 aasta jooksul erakordselt laastavate sõdade ja taudide taltermaa ning mille järel kehtestas Eestis oma ülemvõimu Rootsi kuningriik.



*Eesti ajalugu:  
kronoloogia.  
Olion, 2007.*

### Ajaloolise aja perioodid

Lääne-Euroopa ajalugu	Eesti ajalugu
Vanaaeg u 3000 eKr – 5. saj pKr	Esaeg u 11 000 eKr – 13. saj pKr
Keskaeg 5. saj – 16. saj	Keskaeg 13. saj – 16. saj
Uusaeg 16. saj – 20. saj algus	Uusaeg 16. saj – 20. saj algus

*Ajaloolise aja  
perioodid.*

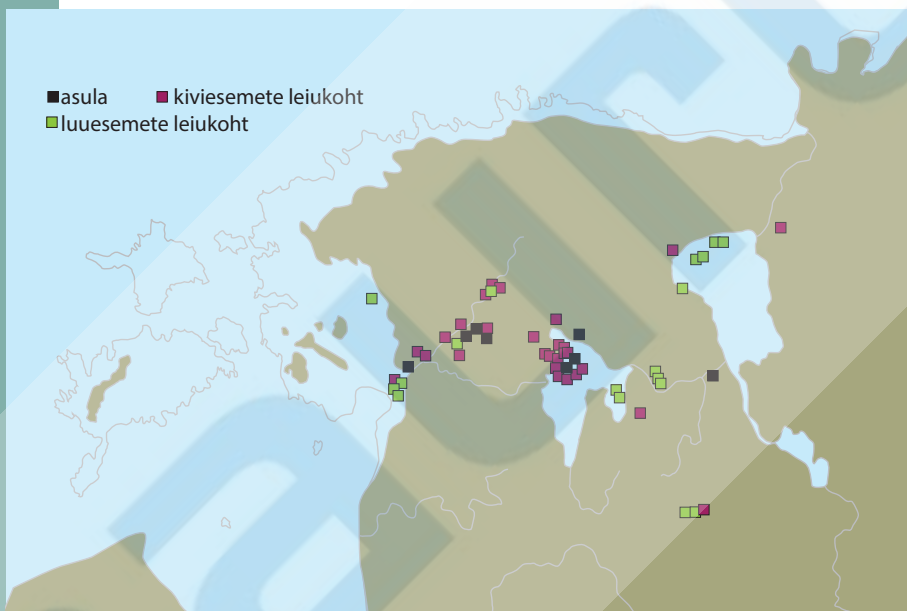


# 1.1.

## KIVIAEG

- Millal lõppes Euroopas jääaeg?
- Kas Eesti ajaloo periodiseerimine on europotsentristlik?

Eesti maismaa pärast jää taandumist, u 11 000 aastat tagasi. Kontuuriga on märgitud tänapäeva rannajoon.



Esimesed jäljed inimasustusest Eestis on umbes 11 000 aasta vanused. Nendeks on Sindi lähedalt **Pulli** külast iidselt asulakohalt välja kaevatud leiud – kivist, luust ja sarvest tööriistad, kividest leease, looma- ja kalaluud. Pulli asulas elanud inimesed kuulusid nn **Kunda kultuuri** hulka. See mesoliitikumi kultuur ja rahvas on oma nime saanud ühe mõnevõrra hilisema asulakoha järgi Kunda lähedal Lammasmäel, mis avastati enne kui Pulli asulakoht. Kunda kultuur polnud levinud mitte ainult Eestis, vaid kogu Läänemere idakaldal Poolast Soomeni. Ühtse kultuuri olemasolust lubab kõnelda arheoloogilises leiumaterjalis kajastuv sarnasus eluviisis ja tarbeesemetes. Arvatavasti kõneles Kunda rahvas ka ühist keelt.





Pulli küla asupaik Pärnu jõe paremkaldal on tänapäeval kaitsitud arheoloogiämällestisena.



Pulli asula lähedalt leitud kiviaja kõõvitsad – tööriistad, mis on valmistatud kõvast kivimist (kvartsist, tulekivist vms) ning mida kasutati näiteks naha töötlemiseks.

Kundalased kasutasid kahtlemata **puitu** – näiteks ühepuupaadi ehk ruhe valmistamiseks –, mis pinnases tavaliselt ei säili. **Kivi** puhul oli tegu osalt hästitöödeldava importtulekiviga, osalt kohaliku kvartsiga. Koduloomadest tunti koera, elatuti **jahist ja kalapüügist**. Peamiseks lihalmaks oli põder, kellelt saadi nahka kehakatteks ning luud ja sarve tööriistade valmistamiseks. Palju kütiti kobrast, mereäärsetes piirkondades hülgeid. Hülgekütid avastasid ja asustasid ka meie tekkivad saared. Jahti peeti odade ja vibude-nooltega, kala püüti ahingute, harpuunide ning ka algeliste võrkudega. Vanimata elamute kohta meil täpseid andmeid ei ole, kuid võib oletada, et hoonetüübiks oli maasse süvendatud augu kohal kõrguv **püstkoda**. Aastatuhande möödusid eriliste muutusteta, põlvkond põlvkonna järel elas ja suri üsna samasugustes oludes.



Eesti ajalugu I:  
Eesti esiaeg.  
Tartu Ülikooli  
ajaloo  
ja arheoloogia  
instituut, 2020.



*Ain Mäesalu.  
Eesti lugu: Kivi-  
aeg (18.09.2004).*

See inimene, kes Pärnu jõe kalda tulekivist nooleotsi välja toksis, ei olnud oma psüühika või füüsilise poolest meist alge-  
lisem, vaid sama keeruline ja kordumatu, kuid tal ei olnud kasutada nii suurt tehniliste teadmiste ning oskuste hulka. Ta ei saanud leiutada näiteks jalgratast, sest isegi ratas oli alles leiutamata, rääkimata kettülekandest või õhkrehvist. Samas võime oletada, et kundalastel oli tähelepanuväärne hulk praktilisi teadmisi loodusest, mida meil enam ei ole, ja usutavasti olid nad ka märkimisväärselt osavate kätega.

Tänapäevased eestlased on geneetilises mõttes Kunda rahva kauged järeltulijad, kuid me ei tea, mis **keelt** me esivanemad kõnelesid. Eesti keeles ja teistes läänemere-  
soome keeltes leidub sõnu, mida ei osata liigitada ühtegi tuntud keelerühma, näiteks mägi, must, sugu või eile, ja on avaldatud arvamust, et tegemist on jäljega kundalaste keelest.

Kunda rahva algukodu asus väljaspool Eestit ja siia asuti sedamööda, kuidas Eesti ala jääst ja veest vabanes. Nad ei saanud tulla põhjast ega läänest, kus laius veel jää ja hiljem meri, vaid tulid ilmselt lõunast või idast. Võimalik, et lähtekohaks olid tänapäeva Kirde-Poola ja Lõuna-Leedu alad, kust on pärit kundalaste asula-  
kohtadest leitud kvaliteetne tume tulekivi. Seejuures ei maksa toonast migratsiooni kujutleda ühekordse massilise ja kiire rändena, vaid pigem oli tegu asustuspiiri järkjärgu-  
lise nihkumisega paljude põlvkondade vältel.

## Kammkeraamika

Umbes 5000 aastat eKr ehk 7000 aastat tagasi algas Eestis kiviaja järgmine ja ühtlasi viimane etapp – noorem kivi-  
aeg ehk **neoliitikum**. Neoliitikumis õppisid inimesed val-  
mistama veekindlaid **savinõusid** ja hakkasid oma asula-  
kohtadesse tulevaste arheoloogide rõõmuks potikilde maha jätma.

Vanimad Eesti alalt leitud potikillud esindavad nn **Narva keraamikat**. Selle leviala kattub suuresti Kunda kul-  
tuuri omaga ja arheoloogiline leiumaterjal näitab, et uue rahva massilist sisserännet ei toimunud, vaid keraamika



*„11 000 aastat ta-  
gasi: tasane tulek“  
(2007).*

läks kundalaste hulgas vähehaaval lihtsalt moodi. See muidugi ei välista võimalust, et päris esimesed potimeistrid tulid mujalt.

Umbes 4000 aastat eKr hakkas Eestis levima **kammkeraamika** kultuur, kasvades loomulikult välja eelmisest, st Narva kultuurist, kuid seekord tuleb arvestada võimalust, et peale ideede ja moe tuli Eestisse ka suuremal hulgal sisserändajaid. Nad võisid tulla selleks ajaks nüüdseks ammu jääst vabanenud Karjalast (mis paistab olevat uue kultuuri üks kesksemaid alasid) või kusagilt Volga jõe ülemjooksult.



*Eesti aladelt leitud kammkeraamika killud (u 4000–2000 eKr).*

Kaua arvati, et just kammkeraamika rahvas tõi Eestisse soome-ugri keelkonda kuuluva keele, millest aja jooksul kujunes eesti keel. Uuemad uurimistulemused seda ei kinnita. Kuid geneetilises mõttes võime nad oma esivanemate hulka arvata nii nagu kundalasedki.

Kammkeraamika kultuurile nime andnud anumad olid valmistatud ilma potikedrata, olles kokku voolitud laiadest savilintidest. Nõusid kaunistasid lohukesed ja kammitaolise esemega vajutatud mustrid. Anumate põhi oli alt ümar, mõnikord peaaegu koonusjas. See tähendas, et neid sai asetada kas pehmele liivale, maasse süvendatud auku või kividest laotud ringi. Kammkeraamika rahvas seega mööblit ei tundnud, kuid **majad** neil juba olid. Need võisid olla süvendatud põhjaga või maapealsed, kuid igal juhul nelinurksed ja viilkatusega. Sein oli püstpostide vahele punutud või isegi rõhtpalkidest laotud.

Kammkeraamika ajajärk oli püügimajanduse, st küttimise ja kalapüügi kõrgeaeg.

Võimalik, et tolle kaugel aja mentaliteedist ja erksast loodustajust on üht-teist kandunud tänapäevagi. Näiteks tänini mäletatakse rahvalaulu valgest jänese, milles kajastub ürgne uskumus, et jahil tapetud looma kondid tuleb metsa tagasi viia, siis saab neist uus loom.



*Aivar Kriiska. Aegade alguses: 15 kirjutist kaugemast minevikust. 2004.*

Tollal külvati just ka esimesed **viljaseemned**. Vanimad jäljed põlluharimisest – kaera õietolmu näol – pärinevad umbes 4000. aastast eKr Põhja- ja Lääne-Eestist. Põlluharimise laiemat levikut seostatakse siiski uue arheoloogilise kultuuriga, mille suhtes ajaloolased pole siiani suutnud otsustada, kas nimetada seda nöörikeramika või venekirveste kultuuriks.

## Nöörikeramika ja venekujulised kirved

3000 aastat eKr hakkas Eestis levima **nöörikeramika** ehk **venekirveste kultuur**. Esimene nimi tuleb nöörijälgedega kaunistatud savipottidest, teine paadi- ehk venekujulistest kivist kirvestest. Venekirveste kultuur ei vahetanud kammkeramika kultuuri välja, vaid eksisteeris sellega üle tuhande aasta kõrvuti, selle asulad ei paiknenud aga veekogude ääres, vaid rohkem sisemaal. Paljud sellised asulakohad olid nii väikesed, et arheoloogid peavad neid pigem üksikuteks **taludeks**. Lihtsustatult võib öelda, et kui vanades, kammkeramika kultuuri asulates elatati ennast jahist ja kalapüügist, siis venekirveste rahvas haris maad ning sai põhitoiduse põllult.

Üleminek põllundusele ja talulisele eluviisile ei olnud järsk ja ka venekirveste kultuuri rahva elus oli jahil ning kalapüügil oluline koht. Mis puutub venekirvestesse, siis paljud leitud eksemplarid on silmapaistvalt kauni töötusega ega näi olevat mõeldud töötegemiseks, vaid sõjapidamiseks. Selle põhjal on oletatud, et venekirveste kultuuri levik tähendas osaliselt uute asukate saabumist ja et sellega kaasnes ka konflikte.

Mingit väga massilist ja dramaatilist sisserännet siiski ei toimunud. Arheoloogiline aines osutab, et kammkeramika ja nöörikeramika rahvas elasid ilma segunemata mitu sajandit üksteise kõrval. Ilmselt oli see võimalik tänu erinevale majandamisviisile.



Nöörikeramiline anum.



Venekirved.

Nöörkeraamikal on oluline omadus – see on alt sile ja seega paslik lauale asetamiseks. See on vihjeks, et vene-kirveste kultuuri rahva **tubane elu** oli sammu võrra arenenum, hõlmates laudu ja küllap ka toole ning magamisasemeid. Sellele lisandub veel oluline detail: kiviaja lõpus õpiti Eestis **kangast kuduma**. Selleks kasutati püstisi kangaspuid, kus ülalt alla rippuvaid lõimelõngu pingutasid savist raskused. Ehkki tähtsaimaks ihukatteks jäi ilmselt veel nahk, muutis tekstiili lisandumine rõivastuse mitmekesisemaks ja paindlikumaks.



*Luust inim-  
figuurid Tamula  
asulakohalt.  
Kiviaegsete  
ehteleidude  
hulgas esineb  
ka inimfiguure,  
millesse puuritud  
augud osutavad,  
et neid on kantud  
ripatsitena.*

### KÜSIMUSED JA ÜLESANDED

1. Tooge näiteid tööriistadest, mida kasutasid Kunda kultuuri inimesed. Mis olid tööriistade funktsioonid?
2. Kus asus Kunda kultuuri inimeste algkodu?
3. Kas Kunda kultuuri inimesed on meie esivanemad? Põhjendage oma seisukohta.
4. Mis muutused toimusid Eesti aladel nooremal kiviajal? Nimetage erinevusi võrreldes mesoliitikumiga.
5. Võrrelge omavahel Narva kultuuri ja kammkeraamikat. Esitage nii sarnasusi kui ka erinevusi.
6. Nimetage nöörkeraamika kultuuriperioodil toimunud muutused, mille tõttu see periood erineb eelnevast kultuuriperioodist.
7. Nimetage muinasaja inimeste elatusalasid.